

TÉMA

FUČÍKŮV ODZNAK

Mocenský tlak KSČ se v padesátých letech neprojevoval pouze přímými represemi politických odpůrců (zatýkání, věznění, tábory nucených prací, popravy), konfiskacemi majetku či rozlišováním obyvatel dle třídního původu (tzv. bývalí lidé). Důležitý prostor mocenského tlaku představovala i kulturní politika a jí odpovídající instituce, především škola, tisk a knižní trh. Jednu z modelových aktivit, jež se měly stát nástrojem ideologické indoktrinace, reprezentuje tzv. Fučíkův odznak neboli fučíkovská akce, čtenářská kampaň zaměřená na výchovu nové, socialistické mládeže.

Akce byla zahájena dle rozhodnutí a směrnic ÚV ČSM (Ústředního výboru Československého svazu mládeže) hned v roce 1949, tedy krátce po vzniku svazu, v němž se pod mocenským tlakem KSČ sloučily všechny dosavadní organizace mládeže. Dle ideologických směrnic ČSM měly být zakládány Fučíkovy kluby a čtenářské kroužky, v nichž se měla mládež četbou vybrané literatury ideově zocelit, získat ten správný světonázor a upevnit svůj kladný vztah k socialismu. Aby zájemce získal Fučíkův odznak, musel se stát členem čtenářského kroužku při místní organizaci ČSM, přečíst jedenáct vybraných knih a zhlédnout pět filmů. Pokud úspěšně složil závěrečnou zkoušku, získal Průkaz nositele Fučíkova odznaku, samozřejmě samotný odznak a navíc se směl honosit čestným titulem „fučíkovec“. Fučíkovská akce souzněla s obdobně zacílenými kulturními kampaněmi, jako byla kupříkladu tzv. jiráskovská akce, zaměřená na masové rozšíření a ideologicky uvědomělou interpretaci Jiráskova díla, či kampaň „Pracující do literatury“, která vyhledávala dělnické spisovatele, aby byl „ozdravěn“ třídní charakter české kultury. Noví autoři měli z řad spisovatelstva vytlačit poslední zbytky zpátečnictví a buržoazních návyků.

Publikace ÚV ČSM z roku 1949 s názvem *Jak získám Fučíkův odznak?* uvádí v seznamu literatury tři politické knihy (*Gottwald mládeži, Ústava 9. května a Lenin, Stalin a Kalinin mládeži*) dále Jiráskův román *Proti všem*, z následujícího seznamu románů si měl čtenář vybrat dva (Fučík: *Reportáž psaná na oprátce*, Jilemnický: *Vítr se vrací*, Olbracht: *Anna proletářka*, Majerová: *Sirána*, Fučík: *V zemi, kde zítra znamená již včera*). Dva tituly si měl uchazeč o odznak vybrat i z knih básní (Neruda: *Zpěvy páteční*, Wolker: *Pracujícím*, Bezruč: *Slezské písně*, S.K. Neumann: *Výbor – „A hrdý buď“*). Následoval jeden ze tří sovětských románů (Fadějev: *Mladá garda*, Ostrovskij: *Jak se kalila ocel*, Polevoj: *Příběh opravdového člověka*). Na závěr měl čtenář prostudovat dva tituly z odborné literatury, jež odpovídala jeho povolání, a shlédnout pět filmů (tři sovětské a dva československé nebo z jiných států sovětského bloku). Tento výběr se sice v průběhu padesátých let mírně pozměňoval, vždy však představoval jednu z autoritativních norem pro definici dobového kánonu literatury. (*Jak získám Fučíkův odznak?* Praha, Sekretariát ÚV ČSM 1949, s. 7n.)

První zkoušky se konaly na jaře roku 1950, poté vždy čtvrtletně. Čtenář měl při zkoušce přesvědčit komisi o tom, že knihu přečetl a pochopil. Pohovor byl zakončen písní, poté se komise usnesla, kdo bude navržen ÚV ČSM k vyznamenání Fučíkovým odznakem. Držitelé odznaku, kteří sami sebe hrdě nazývali „fučíkovci“, pak tvořili jakousi ideologickou elitu mezi mladými svazáky. Získání odznaku jim otevíralo dveře k dalšímu postupu nejen v rámci aparátu ČSM a KSČ, ale i ve škole či na pracovišti.

I.

TEXT

Jak číst?

Rádi bychom ti několika slovy poradili, jak máš pracovat nad knihou. Protože pro člověka, který ještě mnoho knih nepřečetl a který třeba nikdy nestudoval, je těžší umět správně knihu číst, vyvarovat se nesprávného postupu a knihu, kterou přečte, si skutečně v hlavních rysech zapamatovat. Když si opatříš knihu, je dobře, aby ses informoval, alespoň stručně o tom, kdo knihu napsal, co je to za člověka, jak žil, kde pracoval a co ho vedlo k tomu, že knihu napsal. Nejsnadněji to zjistíš v čtenářském kroužku, kde si o tom můžete pobesedovat, a ten, kdo spisovatele zná, bude o něm vyprávět. Nebude-li nikdo z čtenářského kroužku znát autora, pak si vyhledej člověka ve vašem městě nebo vesnici, který by ti mohl o knize něco říct. Tak třeba na př. budeš studovat knihu „*President Gottwald mládeži*“, která se skládá z mnoha projevů, dopisů a statí. Abys mohl správně porozumět jednotlivým kapitolám v této knížce, musíš se podívat, kdy pres. Gottwald hovořil a vzpomenout si, jaká tehdy byla situace, ke komu hovořil, komu psal dopis, jak na př. tehdy vypadal Svaz mládeže. Jiný příklad: Jiráskova kniha „*Proti všem*“, proč Jirásek tuto knihu psal – protože byla potřeba přiblížit všem prostým lidem hrdinskou revoluční historii našeho lidu, jak pečlivě Jirásek studoval v archivech život a boj tehdejších lidí ze starých rukopisů atd.

Číst musíš pozorně, ať čteš politický spisek nebo román. Nejdůležitější myšlenky v knize si zatrhávej obyčejnou nebo barevnou tužkou (ovšem tak, abys knihu nepoškodil a mohl značky vymazat). Je-li to politická kniha, promysli každý odstavec i každou kapitolu zvlášť, abys porozuměl autorovým myšlenkám. Je-li to román, odlož ho po přečtení několika kapitol a zamysli se nad tím, jak třeba jednají postavy románu, která z nich jedná správně, která začíná chybovat, která pomáhá svému národu, lidu, kdo je nezištným bojovníkem, kdo je krátkozraký, sobecký atd. Když knihu přečteš, zamysli se nad celým jejím obsahem. Znovu ji prolistuj, podívej se na myšlenky, které sis označil a udělej si nejdůležitější výpisky. U politických knížek hlavní myšlenky, citáty, smysly jednotlivých projevů, u románů pak několika větami co nejstručněji napiš si obsah, vystihni hlavní myšlenku a kritizuj události i lidi, zda jednali správně nebo nesprávně a řekni si, který z nich se ti nejvíce líbil, proč se ti líbil a jak bys ty sám v podobné situaci jednal. O knížce si potom pohovoř se svými přáteli. Budeš-li pracovat v kroužku, pověz tam všechny svoje dojmy, zhodnot tam knihu. Ostatní ji budou hodnotit třeba jinak a ještě obohatí to, co tys třeba při čtení nepostřehl nebo opominul.

Jak získám Fučíkův odznak? (1949): s. 12-14.

MOŽNÉ OTÁZKY:

- 1) V textu brožurky *Jak získám Fučíkův odznak?* se opakovaně hovoří o správném čtení a naopak o nutnosti vyvarovat se nesprávného postupu. Co v tomto pojetí vlastně znamená „číst správně“ nebo „číst nesprávně“? Co to vypovídá o komunistické kulturní politice, když takto vymezuje správné a nesprávné čtení?
- 2) Brožura ÚV ČSM opakovaně zdůrazňuje kolektivní čtení literatury. Jaké důsledky má pro charakter čtenářské kultury, když se před čtením v soukromí preferuje vespolečné čtení v kolektivu čtenářského kroužku? Jaké důsledky to má pro vnímání literatury?
- 3) Dokázali byste z ukázky vyvodit, proč má socialistický člověk vlastně číst, k čemu dobrá kniha slouží?
- 4) Text se snaží normativně definovat „správné čtení“. Čeho by se měl čtenář vyvarovat, aby nečetl špatně?
- 5) Interpretace literatury bývá tradičně spojována s estetickými hodnotami, hovoří se dokonce o beletrii, tj. krásné literatuře. Dle klasických estetických teorií četl čtenář proto, aby byl krásou povznášen k vyšším hodnotám. Jak výše uvedený text přistupuje ke kráse a k estetickým hodnotám doporučené literatury? Jakou roli hrají estetické hodnoty při výběru a četbě literatury Fučíkova odznaku?

MOŽNÉ ODPOVĚDI:

- 1) Definuje-li ideologická brožura správné čtení a porozumění textu, naznačuje nepřímo, že existuje jediná závazná interpretace textu. Smysl čteného se tak nerodí v čtenářově mysli, není plodem interpretativního dialogu (hry) mezi čtenářem a textem, ale je pevně stanoven v samotné knize. Čtenář tak musí přihlížet k době a situaci, v níž kniha vznikala, aby ji správně porozuměl. Musí naslouchat hlasu autorit. Další klíč ke „správnému“ smyslu díla představuje život autora. Ze životopisného kontextu lze vyčíst, co chtěl autor knihou vlastně říci. Komunistická kulturní politika zde odhaluje svou autoritativní tvář, navazuje v tom ovšem i na čtenářské stereotypy české kultury 19. století, jež byla v důrazu na správný smysl literárního díla obdobně autoritativní. Čtenáři tento model neponechává prostor pro subjektivní interpretaci textu, ale směřuje jej k jedinému pravému a kolektivně závaznému výkladu knihy. Dobrá kniha dle komunistické kulturní politiky zprostředkovává objektivní pravdu, skrze správné porozumění textu je čtenář s touto pravdou konfrontován. Tato nadosobní hodnotová norma se napříště stává měřítkem, podle něž může být poměřován i samotný čtenář: nakolik dokázal přečtené pravdy do svého osobního života promítnout? Ideologické brožury představují ideálně typické modely správného čtení, ukazují, jak může kniha zapůsobit: „Vojín Meloun z Opavské posádky měl rozbitou nosní přepážku a nemohl dobře pochodovat, natož běhat, protože dýchání mu činilo velké potíže. A tu mu pomohla kniha Borise Polevého – Příběh opravdového člověka. Zaťal zuby, ráno, když ostatní ještě odpočívali, chodil na cvičiště, běhal, trenoval, překonal bolesti. Dnes je jedním z nejlepších vojáků své jednotky.“ (*O práci čtenářského kroužku*, Praha, ÚV ČSM 1950, s. 10.)
- 2) Kolektivní čtení neposkytuje prostor pro intimní kontakt s knihou, literatura se naopak politizuje, čtení představuje veřejnou aktivitu. Tradičnímu čtenáři, který pohodlně usedl s knihou do křesla a při popíjení kávy unikal před často krutou realitou do útěšné literární fikce odzvonilo. Důraz na kolektivní čtení též nepřímo naznačuje, že též ke smyslu knihy se lze dobrat kolektivně, že existuje jediný správný a kolektivně závazný význam čteného. Každý čtenář by se této autoritativní interpretaci měl podříditi. Kolektivní čtení tak představuje významný nástroj mocenské kontroly, vylučuje „nesprávné“ interpretace, tlakem kolektivu prosazuje „správné“ čtení a vnucuje jednotlivým čtenářům odpovídající čtenářské strategie. Ideologie se přitom nebrání analogiím mezi porozuměním literárnímu textu a porozuměním celému světu. Z kolektivně sdíleného „správného“ čtení se tak snadno může stát obdobně závazný „správný“ světový názor, prosazovaný se stejnou mocenskou autoritou.
- 3) Socialistický člověk (především mládež) má číst především proto, aby byl vychováván. Literatura mu nabízí poučení a vzory jednání. Proto se klade takový důraz na to, aby čtenář hodnotil jednání postav jako správné či nesprávné. Má si z knih brát inspiraci pro vlastní jednání, přičemž má samozřejmě následovat ony „správné“ vzory. Čtení tak nabývá charakter mocenského tlaku, čtenářům jsou vnucovány jisté charaktery jako závazné normy k následování, jiné chování je odsuzováno jako závadné. Literatura tak vlastně představuje jakýsi návod, jak žít v souladu s oficiální ideologií. O funkci knihy hovoří v jedné z ideologických brožur ke kampani Fučíkova odznaku Ervín Hrych: „Vždyť jde především o cestu mladých lidí k dobré knize, o probuzení úcty a lásky k této knize jako prostředku ideové výchovy i soustavného tříbení charakteru, vlastenectví, zásadovosti, odhodlanosti našeho mladého pokolení.“

(HRYPCH, Ervín: O práci s knihou, In: *Za masové rozšíření Fučíkova odznaku*, Praha, Mladá fronta 1953, s. 38.)

- 4) Čtenář by se měl vyvarovat interpretace bez znalosti kontextu. Pokud čte knihu poprvé a nezná autora, musí si získat informace od odpovídající autority. Čtenář by neměl číst zcela bez kontaktu s čtenářským kroužkem, mohl by tak při interpretaci sejít ze správné cesty. Diskuze v kroužku zajišťují korekci vlastního výkladu knihy. Nelze číst jen tak pro zábavu, čtenář se musí vždy vážně zamyslet, hledat v literatuře poselství a vzory pro současnost. Literatura je veskrze vážná věc, čtení nepřipouští možnost zlehčení či ironie, čte se o velkých věcech, které jedince přesahují. Pokud by se čtenář Fučíkova odznaku nad ideologickou literaturou (jak je to u dnešních čtenářů běžné) smál, bylo by to vnímáno jako nepřípustná „svatokrádež“.
- 5) Estetická hodnota knih je v případě Fučíkova odznaku zcela upozaděna. Zájem o ni by ostatně čtenáře směřoval i k zcela odlišným otázkám: k tomu jak je literární dílo utvořeno, k jeho literárnosti (umělecký jazyk, kompozice, způsob vyprávění, metaforika, návaznost na literární tradici aj.). Zde do popředí jasně vystupuje výchovná funkce. Literatura je kvalitní, pokud efektivně vychovává, nikoliv pokud esteticky povznáší. Apel na čtenáře je v tomto smyslu zřetelný: „kritizuj události i lidi, zda jednali správně nebo nesprávně a řekni si, který z nich se ti nejvíce líbil, proč se ti líbil a jak bys ty sám v podobné situaci jednal“. Takové umění cele slouží zájmům politické moci, ztrácí tak svůj tradiční smysl: nastavovat člověku zrcadlo, problematizovat jeho existenci, klást mu otázky a povznášet jej k vyšším hodnotám. Zároveň přitom rezignuje i na triviálnější funkci lidového umění: prostě pobavit, umožnit únik z každodenní reality.

II.

TEXT

Soudružka kniha

A která kniha je dobrá? A na to můžeme odpovědět: ta kniha má předpoklady být dobrá, která je pravdivá. Ta kniha, která pomáhá budovat lidstvu lepší zítřek. Jak kniha může pomáhat budovat? Vždyť knihy jsou sestaveny z mrtvých liter seřazených na papíře, a ty litery popisují buď to, co se skutečně stalo, nebo to, co si její autor myslel! Jak by nám mohla pomáhat? A kniha může pomáhat! Dobrá kniha pomáhá člověku v jeho životě, pomáhá mu v práci, pomáhá mu budovat republiku. I taková zábavná knížka. Vezměme třeba Příběh opravdového člověka nebo Jak se kalila ocel. Čtete si knihu a jste plně zaujati dějem, hltáte stránky, na kterých [Meresjev či Pavka Korčagin](#) konají hrdinné činy, naplnění láskou k své vlasti, vlasti, která nemá žádných vykořisťovatelů. Čtete a najednou se vám zachce být také takovými, jako byl Meresjev nebo Korčagin: a najednou dostanete takovou chuť do práce, chce se vám vstát a vyhrnout rukávy a třeba křičet hurá a dělat jako Pavka na té zimní brigádě, kdy stavěli trať – jste silní vědomím, že jste zdraví a mladí, plní života a slunce... Přijdete ráno do práce a na myslí vám vyvstane obraz Meresjeva: neřekneš si: Ted' do toho půjdu taky tak?

O práci čtenářského kroužku (1950): s. 11.

MOŽNÉ OTÁZKY:

- 1) Jaká kniha je dobrá a jaká špatná? Jaké funkce výše citovaná brožura spojuje s působením dobrého čtiva?
- 2) Proč by měl člověk vlastně číst, k čemu čtení slouží?
- 3) Dokážete dnes tyto ukázky číst s vážnou tváří, nebo ve vás vzbuzují spíše ironické pousmání? Kde se rodí toto dvojí čtení? Jak to, že my se spíše smějeme a mladí svazáci z padesátých let byli příkladem Fučíka, Korčagina, Meresjeva často upřímně nadšeni?
- 4) Dokážete definovat jiný model čtení? Z jakých dalších důvodů může člověk číst, co jiného mu může četba nabídnout? Jaké způsoby čtení tento ideologický model ignoruje?

MOŽNÉ ODPOVĚDI:

- 1) Dobrá kniha je pravdivá. Co to vlastně znamená? Že se její děj neodehrává v žádném fikčním světě, ale v reálné skutečnosti. Ideologická literatura si často nárokuje tuto absolutní pravdivost. Tváří se, jako by ji psal sám život. Dobrá kniha má člověku pomáhat, ne však k tomu, aby našel sám sebe, aby porozuměl svému okolí, ale aby v sobě objevil touhu pracovat. Čtenář, ačkoliv hltá zajímavou knihu, tak nečte jen tak pro zábavu. V pozadí čtení stojí vždy vážná a velká věc, jež jeho osobní záliby přesahuje – budování republiky. Špatná kniha čtenáře naopak od práce odvádí, odtrhává jeho pozornost od reálného světa, nemá povzbuzující účinek.
- 2) Čtení neslouží k sebepoznání, neodpovídá na žádné složité otázky o světě, nenabízí zábavu a ni interpretační hru, ale je to veskrze vážná věc. Člověk čte, aby dokázal lépe pracovat. Kniha mu dodá sílu ve chvílích slabosti. Člověk, který přes den pracuje, by tak po večerech měl číst, aby zítra ještě lépe a výkonněji pracoval. Hrdinové románů v tomto ohledu představují vzor k následování, jejich příklad posiluje, zbavuje pochybností. Čtení tak de facto slouží k disciplinaci: pokud budou všichni číst jen o Korčaginovi a Meresjevovi, mohou získat dojem, že práce je nejvlastnějším lidským údělem, že člověk byl stvořen proto, aby pracoval a budoval.
- 3) Pokud čtenář věří v pravdivost příběhu, nezbyvá mu, než aby k popisovaným událostem zaujal vážný postoj. My žijeme v jiném kulturně historickém kontextu, který tyto hrdinské ságy zasazuje do zcela odlišného světla: vnímá je v první řadě jako manipulující fikce (v lepším případě jako k ideologickým účelům upravené „polopravdy“). Pokud bude čtenář příběhy Korčagina, Meresjeva aj. číst jako fikce, celý ideologický konstrukt se zhroutí. Původně „dobrá kniha“ tak už nevypráví o skutečnosti, ale odhaluje charakter ideologické manipulace, čtenář tak nahlíží do útrob moci. Nečte o Meresjevovi, ale o komunistické kulturní politice a strategiích, jimiž vlastní občany manipulovala. Řada těchto manipulativních strategií se přitom čtenáři odhaluje s takovou lehkostí a naivitou, až to vzbuzuje úsměv.
- 4) Ideologický model čtení, který byl prosazován v rámci kampaně Fučíkova odznaku, zcela ignoruje oddychové čtení pro zábavu. Tato čtenářská kultura se výrazně prosadila v devatenáctém století v souvislosti s plošným nárůstem gramotnosti: biedermeierská novelistika, pozdější romány pro služky (červená knihovna), dobrodružné a loupežnické romány, tzv. krváky, rodokapsy aj. Taková literatura nabízela čtenářům únik do fikčního světa, jenž byl v mnoha ohledech lepší a zajímavější než realita, v níž byli nuceni žít. Literatura tak v modu fikčního světa uspokojovala lidskou touhu po ideální lásce, po dobrodružství, násilí a cizím neštěstí, humoru, emocích či sexualitě. Komunistická ideologie však odmítala tento model čtení, typický pro masovou konzumaci tzv. triviální literatury. Cizí jí byla i další tradiční motivace ke čtení – literatura jako zrcadlo vlastního nitra, jako cesta k sebepoznání. Čtenář se konfrontuje s díly „vysoké“ literatury, interpretuje je, nalézá v nich otázky, které mu pomáhají orientovat se ve vlastní existenci. Literatura tak prostředkuje jakýsi dialog mezi čtenářem a světem, nabízí čtenáři imaginární prostor literární obraznosti, v němž mohou být složité otázky lidské existence smysluplně formulovány a případně řešeny. V kontextu české literatury tento dialogický model čtení představuje například dílo Máchovo. Komunistická ideologie odmítá též tradiční křesťanský model čtení pro spásu. Křesťan čte či naslouchá Písmu proto, aby se cosi

dozvěděl o řádu stvoření. Neboť právě v Písmu Bůh vyjevil pravdu o světě, jenž byl ostatně stvořen slovem. Posvátná kniha tak získává vyšší statut než reálná skutečnost, z níž čtenář do textu Bible vstupuje. V tomto ohledu komunistická kulturní politika jistě specifické rysy čtenářské kultury zjeveného Písma převzala. Čtenář Fučíkova odznaku by měl věřit v jakousi vyšší závaznost (zjevení) „dobré literatury“; autorita této literatury též nevychází z reálné skutečnosti čtenáře, v níž asi nejsou Korčagin, Meresjev a jim podobní častými hosty. Tato disproporce mezi realitou a literaturou však neznamená, že by „dobrá literatura“ představovala fikci. To jen reálný svět ještě nedospěl k svému naplnění a čtenář by měl pracovat právě na tom, aby se svět kolem něj tomu literárnímu podobal co nejvíce, aby on sám přejal habitus hrdinů socialistického realismu.

III.

TEXT

A že svazáci, kteří se zabývají studiem hodnotných knih, dovedou pomoci i starším lidem, že dovedou udělat kus politické práce mezi veřejností, toho může být důkazem tento příběh svazáků z Ovčár, okres Brandýs n. L. Skupina se před delším časem zavázala, že povede místní obecní veřejnou knihovnu. Prvním jejich úkolem bylo starat se o to, aby se do rukou občanů dostaly jen hodnotné, dobré knihy, proto vyhlásili boj „červené“ a „modré“ knihovně. Brzo se jim podařilo za přispění MNV a místní organizace strany vyřadit z knihovny veškerý brak a mezery na policích doplnili dobrou, novou literaturou. Pak bylo nutno seznámit občany s novou knihou: založili tedy kroužek, který četl knižní novinky a staral se o jejich propagaci: dělali pásma do místního rozhlasu, kde předčítali výňatky z knih, malovali stěngazety o knihách i o autorech a jimi vyzdobili místnost knihovny. A pak čtenářský kroužek přistoupil k nejvýznamnější politické práci: k půjčování knih. Soudruzi byli dobře seznámeni s obsahem knih a dobře znali i všechny obyvatele Ovčár – proto dovedli vybrat každému knihu takovou, která by mu pomohla v práci a která by jej poučila – a získala. Knihy pomohly straně a svazákům odloučit většinu zemědělců od venkovských boháčů. Za první republiky byly Ovčáry hnízdem agrárnických rejů, ještě v posledních volbách bylo v této obci odevzdáno na 30% bílých lístků, vloni na jaře byla zde odhalena a zneškodněna skupina bohatých synků statkářů, vedených hostinským, která prováděla protistátní činnost – s takovouto tradicí musela bojovat strana a Svaz v Ovčárech. A zvítězili také pomocí knih.

O práci čtenářského kroužku (1950): s. 14.

MOŽNÉ OTÁZKY:

- 1) Co tento modelový příběh vypovídá o knihách a o čtení? Proč byl do ideologické brožury, která měla napomoci zřizování a fungování čtenářských kroužků FO, asi zařazen?
- 2) Jakou funkci plní v příběhu vesničky Ovčáry „dobrá kniha“?
- 3) V čem především spatřujete ideologický a manipulativní charakter textu? Pokuste se o kritickou reflexi tohoto ideologického tlaku.

MOŽNÉ ODPOVĚDI:

- 1) Příběh vypráví o tom, jak může dobrá kulturní politika pomoci k „ozdravení“ společnosti. Ukazuje svazákům a členům čtenářských kroužků, jak mohou pomocí knih bojovat za lepší společnost. Příběh je dosti návodný, ukazuje, co je potřeba udělat: „vyčistit“ knihovnu, doplnit jí „dobrou“ literaturou a následně ji propagovat. Dodat každému tu správnou knihu, aby jej přesvědčila. I aktivita čtenářských kroužků se tak může stát velmi efektivním nástrojem v boji za nový svět, může výrazně přispět k proměně staré společnosti, dokonce napomoci k odhalení spiknutí.
- 2) „Dobrá“ kniha dokázala proměnit „hnízdo agrárnických rejd“ v příkladnou socialistickou vesnici. Čtení kvalitní literatury, kterou svazáci vybírají ovčárským doslova na míru, pomohlo zemědělcům, aby se vymanili z vlivu „vesnických boháčů“. Správná kniha zde ukazuje pravdu, léčí mysl zatemněnou agrárnickou ideologií a vede čtenáře k lepší společnosti. Červená a modrá knihovna čtenáře naopak od skutečnosti odváděla, bránila mu v tom, aby viděl pravou tvář „vesnických boháčů“. Ovčárští svazáci svým spoluobčanům v dílech „dobré“ literatury ukázali pravou tvář socialistické vesnice a přispěli tak k tomu, že se samotné Ovčáry proměnily: bylo odhaleno a zneškodněno spiknutí.
- 3) I když se modelový příběh týká jen malé vesničky a jejího boje s „vesnickými boháči“, čtenář by měl pochopit, že se tento boj týká i jeho. Odehrává se všude kolem nás. Právě tato poměrně široce rozvinutá motivika boje představuje jeden z efektních nástrojů mocenského tlaku. Všichni by měli odložit brak a začít číst „dobré“ knihy, aby tím přispěli budování nové společnosti. Příběh tak čtenáře vyzývá k participaci, k tomu, aby se choval obdobně. Není to jen tak nějaké vyprávění, které můžeme pustit jedním uchem dovnitř a druhým ven. Zdánlivě nevinný text o budování knihovny v Ovčárech v závěru vyznívá až hrozivě, končí odhalením a zneškodněním spiklenců. Nabízí se přímo nevyřčená ovšem podprahově přítomná vazba: zda již čtení té nesprávné literatury nepředstavuje protistátní čin. Dnes by nás asi zarazilo, pokud by nám knihovník doporučil konkrétní knihu s tím, že to je ta pravá právě pro nás. Jak vidíme, není svazácká knihovna v Ovčárech místem svobodného výběru, knihovníci ordinují knihy jako lékaři medicínu. Nelze vzdorovat. Taková knihovna samozřejmě představuje jakýsi ideální typ a v realitě socialistického Československa bychom ji v tak čisté podobě asi našli jen stěží, přesto nám však ilustrativně odhaluje, jak si komunistická moc vztah čtenáře a knihy v ideálním případě představovala.

KONTEXT (ad II.)

Postavu letce Alexeje Meresjeva zachytil v románu *Příběh opravdového člověka* (1946) sovětský spisovatel Boris Polevoj. Příběh pilota, který byl nacisty sestřelen nad divočinou, přes vážná zranění se doplazil přes frontu zpět, musely mu být amputovány obě nohy a on přesto znovu na protézách vzlétl k bojovým letům, zpracoval Polevoj na základě skutečného příběhu sovětského stíhače Alexeje Petroviče Maresjeva. Zvýraznil přitom heroické prvky, příběh tak působil spíše jako legenda. Propaganda akcentovala především Meresjevovo úsilí, jeho nezdolnou vůli, s níž překonal bolest a dokázal se vyrovnat se svým tělesným postižením. Meresjev se stal dokladem toho, že pro sovětského člověka není nic nemožné.

Pavka Korčagin představuje hlavního hrdinu románu Nikolaje Ostrovského *Jak se kalila ocel* (1932). V tomto případě se jedná o údajně autobiografický příběh nesmělého a slabého mladíka, jenž v sobě dokáže objevit sílu a s odvahou vstoupí do řad revolucionářů. Aktivně se účastní revolučních bojů a též následného budování socialismu v sovětském Rusku. Účastní se komsomolské stavby tratě, jež zachrání ohrožené město Kyjev před mrazem. Posléze na následky zranění a vysílení ochrne a oslepne. I tak však dokáže být užitečný lidu, když (právě jako Ostrovskij) sepíše svou zповěď. Tato kniha dodá vzor a sílu tisícům jiných, jemu podobných lidí.

Oba romány vycházely v obrovských nákladech a byly též zfilmovány: *Příběh opravdového člověka* v roce 1948, Ostrovského román hned třikrát – v letech 1942, 1956 a 1975. Též filmové verze těchto románů byly nabízeny v rámci plnění Fučíkova odznaku.

HISTORICKÝ KONTEXT

Fučíkův odznak byl zapojen do rozsáhlé ideologické kampaně, jejímž cílem byla převýchova československé mládeže dle závazného vzoru Julia Fučíka. Hrdina *Reportáže* byl prezentován jako ideální typ „nového člověka“ určený k následování. Též četba správné literatury měla mládež formovat k Fučíkově obrazu. Komunistická ideologie vycházela z toho, že „dobrá kniha“ uzdravuje charakter a pomáhá vytvořit socialistického člověka.

Předpokládané cíle čtenářské kampaně Fučíkova odznaku pregnantně formulovalo předsednictvo ÚV ČSM v dokumentu *Za masové rozšíření Fučíkova odznaku* z roku 1953: „Fučíkův odznak nese jméno hrdiny našeho lidu, u kterého se naše mládež učí bojovnému vlastenectví, věrnosti a oddanosti ke Komunistické straně Československa a lásce k Sovětskému svazu, hluboké úctě a lásce k vědě. Julius Fučík dal všechny své síly a nakonec i svůj život boji za šťastný život našeho lidu a celého lidstva. Proto je právem milován naší mládeží i mírumilovnou mládeží všech zemí. Již 80.000 chlapců a děvčat nosí hrdě Fučíkův odznak a další tisíce mladých lidí čtou knihy Fučíkova odznaku a touží po tom, aby se stali jeho nositeli. To svědčí o tom, že se Fučíkův odznak stal mládeži velmi blízký, že naše mladá generace se chce učit z bohaté pokladnice naší i sovětské literatury. Hrdinové milovaných knih se stávají naší mládeži světlými vzory, které chce následovat v boji za vybudování socialismu v naší vlasti a za udržení míru mezi národy.“ (*Za masové rozšíření Fučíkova odznaku*, Praha, Mladá fronta 1953, s. 12n.)

Fučíkovská akce prosazovala model čtení, v němž se zcela stírala hranice mezi fikcí a skutečností. Nejenže „dobrá“ kniha musela být sama o sobě pravdivá, ale při „správném“ čtení se měla nadosobní pravdivost knihy reálně promítnout i do života čtenáře. Pracovní hrdinství literárních postav románů se mělo odrazit v pracovním nasazení mladých svazáků – čtenářů. Pod rouškou čtenářské revoluce se komunistická kulturní politika vracela k tradičnímu (především baroknímu) pojetí literární postavy: hrdinové románů socialistického realismu co do vztahu k čtenáři v mnohém připomínali postavy křesťanských legend. Stejně jako tradiční křesťan neměl čtenář pochybovat o jejich reálné existenci. Stačilo si na konkrétního hrdinu vzpomenout, aby se zpřítomnil v těžkém okamžiku a posílil čtenáře v těžké chvíli, v slabosti či pochybnostech. Stejně jako barokní světci dokázali i hrdinové socialistických románů hotové zázraky: „Známý je příběh svazáka – učně ze Sezimova Ústí. Stroj jej zachytil a nalomil mu páteř. Lékaři pochybovali, zda zůstane na živu. Jeho soudruzi ze skupiny však za ním docházeli do nemocnice a sestřička mu na jejich žádost předčítala Příběh opravdového člověka. A chlapec dostal tak pevnou vůli žít, že překonal smrt, své tělo. Lékaři jen kroutili hlavami a hovořili o zázraku.“ (*O práci čtenářského kroužku*, Praha, ÚV ČSM 1950, s. 11.) Samozřejmě, že jazyk ideologických brožur k fučíkovské akci nepracoval s tradičními náboženskými výrazy (jako vzývat někoho, modlit se k někomu či za něco, orodovat za něco či za někoho), z modelových příběhů však vyplývá, že hrdinové „dobré“ literatury měli fungovat velmi podobně.

S jasnou definicí „dobré“ literatury souvisel též programový útok na literaturu „špatnou“. Likvidace závadné literatury byla často zaštiťována i nedostatkem papíru. Aby mohl být vydán dostatečný počet „dobrých“ knih, musely se knihy „špatné“ odevzdat do sběru. K obdobné „očistné“ akci se zavázala i Ústřední lidová knihovna hlavního města Prahy. Cílem těchto represivních čistek v knihovních fondech se přitom nestala pouze literatura programově protikomunistická, ideologicky závadná či náboženská, ale především literatura prostě zábavná, která čtenářům umožňovala únik do fikčního světa. Fučíkovci tak odstraňovali z knihoven zejména tzv. červenou a modrou knihovnu, tedy knihy, jež na rozdíl od těch „dobrých“ právě neoplývaly společenskou angažovaností. Co komunistickou kulturní politiku na dobrodružných románech, románech pro ženy, tzv. rodokapsech (westernech), detektivkách a jiných triviálních žánrech tolik dráždilo? Čtení takových knih neodpovídalo

komunistické čtenářské revoluci. Napříště již čtenář neměl číst bezúčelně, jen tak pro zábavu, pro potěšení z dobrodružství, napětí či emoce, ale musel být vychováván, směřován k novým cílům, měl být zanícen nadšením pro budování socialismu. Triviální literatura navíc nepříjemně otevírala propast mezi literární fikcí a skutečností, její čtenáři snili o tom, že jsou odvážnými dobrodruhy či indiánskými náčelníky, čtenářky prožívaly vysněné lásky. Nová literatura socialistického realismu však takové snění programově odmítala. Rozpor mezi literární fikcí a skutečností měl být napříště zcela odstraněn. Ani v literárních světech nesměl čtenář uniknout tvrdé realitě socialismu.

Často propagovaným emblémem ideálního čtenáře se stal sám první dělnický prezident nové republiky Klement Gottwald. Součástí oficiální gottwaldovské mytologie se stal obraz mladého vášnivého čtenáře: „Krásným vzorem je naší mládeži prezident Klement Gottwald, který v době, když ještě truhlářský učeďník byl mučedník, toužil po vzdělání. Po namáhavé práci sáhl vždy po knize a četl, překonáváje svou únavu a ostatní překážky. Když mu mistr zakázal číst a zhasl svíčku, vydržel dlouho na ulici s otevřenou knihou pod lucernou a četl a četl.“ (*Jak získám Fučíkův odznak?* Praha, ÚV ČSM 1949, s. 2n.) Budoucí prezident samozřejmě po nocích nehtal rodokapsy ani detektivky, ale uvědoměle četl „dobrou“ literaturu. Díky této četbě vyspěl až k svému dělnickému prezidentství.

Fučíkovská kampaň byla úzce provázána především se vzdělávacím systémem. Škola ostatně představovala klíčovou mocenskou instituci komunistické kulturní politiky. V rámci povinné výuky literatury se žák či student knihám Fučíkova odznaku vyhnul jen stěží, na učitele se apelovalo, aby sami odznak získávali a propagovali jej ve školách. Často se tak k plnění odznaku přihlásila i polovina školy, nežádka si každá třída objednala jednu kompletní sadu knih Fučíkova odznaku. Zejména v těchto souvislostech se jasně ukazuje, že fučíkovská akce představovala shora vynucenou kampaň, která byla úspěšná pouze pod tlakem instituce, jež mohla neúčast či neplnění povinností přímo trestat. Držitelé odznaku se tak rekrutovali především z řad středoškolské a vysokoškolské mládeže, učňovská mládež byla podobnému represivnímu tlaku vystavena spíše v rámci povinné vojenské služby. Samotný režim musel konstatovat velkou disproporci mezi počtem přihlášených a těmi, kteří se ke zkouškám skutečně dostavili. Kupříkladu v listopadu 1950 přišlo z 25 000 přihlášených ke zkouškám jen 3 000 adeptů Fučíkova odznaku. Původní cíl - odměnit během roku 1950 odznakem 100 000 mladých Fučíkovců - se tak nepodařilo naplnit. (BAUER, Michal: *Ideologie a paměť. Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*, Jinočany, HaH 2003, s. 211.)

Knihy Fučíkova odznaku vycházely již od roku 1950 v jednotné edici a ve velmi vysokých nákladech: v prvním nákladu většinou kolem 30 000 výtisků (1950), v druhém již kolem 50 000 (1951). Jen román Borise Polevého *Příběh opravdového člověka* vyšel v rámci fučíkovské akce padesátých let čtrnáctkrát v celkovém nákladu téměř půl miliónu knih. (BAUER, Michal: *Ideologie a paměť. Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*, Jinočany, HaH 2003, s. 203.) Jen pro srovnání: v současné době je na českém knižním trhu za bestseller považována kniha, u níž se podaří prodat náklad kolem 30 000 výtisků (Dan Brown, Michal Viewegh). Edici „Knihy Fučíkova odznaku ČSM“ doplňovaly i doprovodné publikace. Interpretační brožurky a metodické návody se soustředily v ediční řadě „Na pomoc čtenářským kroužkům ČSM“. Ke každé vydané knize tak existoval interpretační metodický návod s jednoduchým názvem typu „O Juliu Fučíkovi“ či „O Aloisi Jiráskovi“ atd. I tyto texty byly vydávány v obdobně vysokých nákladech. Čtenáři padesátých let tak byly „dobrou“ literaturou doslova zavaleni, alternativu mohli hledat jen mezi staršími tituly ve svých soukromých knihovnách (pokud ovšem nějaké měli), neboť ty veřejné byly uvědoměle „vyčištěny“.

Komunistická ideologie přisoudila v kontextu budování socialismu literatuře specifickou roli. Řada propagačních brožur spojených s kampaní za Fučíkův odznak tento

koncept výchovy či převýchovy knihou dobře odhaluje. Jasně funkci literatury definuje kupříkladu Ervín Hrych: „Pomáhá mladým lidem orientovat se v životě, do kterého teprve vstupují, pomáhá rozvíjet v nich nové vlastnosti, pomáhá při výchově jejich charakteru a poskytuje jim nejrozmanitější životní zkušenosti, kterých nemohli dosud za svého krátkého života nabýt.“ (HRYCH, Ervín: O práci s knihou, In: *Za masové rozšíření Fučíkova odznaku*, Praha, Mladá fronta 1953, s. 32.) Hrych definuje i klíčové metody čtenářské revoluce. Svazáčtí aktivisté, knihovníci a ideologičtí pracovníci by měli pořádat tematické výstavy s výběrem vhodné literatury (doporučuje například témata: jarní polní práce, žně, socialistické soutěžení, trávoplní systém, mičurinství, státní svátky aj.), měli by vytvářet knihovnické plakáty a s jejich pomocí upozorňovat na hodnotné knihy. Měli by klást důraz na kolektivní hlasité čtení a pořádat literární večery, čtenářské konference a ankety. Jádrem čtenářské kampaně však zůstává především instituce čtenářského kroužku. Hrych vykresluje ideální představu o fungování takového kroužku následovně: „Nejlépe je organisovat tyto kroužky za spolupráce s knihovníky, kulturními pracovníky a představiteli vesnické inteligence, kteří by dovedli nejen správně řídit diskuse o knihách, ale kteří by také dovedli správně poukázat na spojitost děje knihy se životem v závodě, obci, ve škole a pod.“ (Tamtéž, s. 37.)

Cílový produkt kampaně (tj. nového čtenáře) dobře charakterizuje samotný *Průkaz nositele Fučíkova odznaku*, v němž se píše: „Nosit Fučíkův odznak znamená milovat horoucně vlast a svou lásku projevovat prací pro ni a odhodláním bránit ji i nasazením vlastního života; milovat Sovětský svaz a pomáhat boji pracujících celého světa za mír a socialismus; cítit se hospodářem ve své vlasti, být úderníkem, zlepšovatelem, členem JZD, nejlepším studentem, snažit se o ovládnutí vědy a techniky; učit se, toužit po vědění, milovat knihu, která je nejlepším přítelem člověka; milovat život, věřit v radostnou budoucnost lidstva a umět se za ni bít, být nadšeným, obětavým, skromným, hrdým a věrným občanem lidově demokratické vlasti.“ (*Průkaz nositele Fučíkova odznaku*, s. 3.) Z uvedeného textu jsou dobře patrné role, které komunistická kulturní politika pro čtenáře připravila, jsou definovány i ideální vlastnosti, jež by měl takový „dobrý“ čtenář mít. Uvedená slovesa (predikace) zřetelně odhalují i činnosti, jimiž by se měl socialistický člověk zabývat. Čtení by tak mělo vést k tomu, aby člověk miloval vlast, Sovětský svaz, život a knihu, aby pracoval, bránil vlast a mír, aby se učil a věřil v budoucnost. Stačilo by tento text převést do první osoby a mohl by představovat poněkud bizarní vyznání víry „nového člověka“ socialismu – fučíkovce.

LITERATURA

BAUER, Michal: *Ideologie a paměť. Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*, Jinočany, HaH 2003, kap. Fučíkův odznak, s. 186-214.

Jak získám Fučíkův odznak? Praha, ÚV ČSM 1949.

KNAPÍK, Jiří: *V zajetí moci. Kulturní politika, její systémy a aktéři 1948-1956*, Praha, Libri, 2006.

MACURA, Vladimír: *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*, Praha, Pražská imaginace, 1992, kap. Fučík, s. 39-45.

MANGUEL, Alberto: *Dějiny čtení* (přel. Olga Trávníčková), Brno, Host 2007.

Průkaz nositele Fučíkova odznaku.

O práci čtenářského kroužku, Praha, ÚV ČSM 1950.

Za masové rozšíření Fučíkova odznaku, Praha, Mladá fronta 1953.